

Верховний
Суд

Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві

Дмитро Луспеник
Секретар Пленуму Верховного Суду,
Касаційний цивільний суд,
кандидат юридичних наук, доцент

Онлайн практикум, м. Київ, 12 березня 2021 року

Судова практика (оцінка)

Судова практика щодо застосування новел процесу про неприпустимість зловживання процесуальними правами

Є ПОЗИТИВНОЮ

Думки вчених

Поняття «зловживання правом» може бути використане лише тоді, коли суб'єкт володіє певним суб'єктивним правом. У тих випадках, коли особа здійснює будь-які дії не на підставі суб'єктивного права, говорити про зловживання правом не можна *(В. П. Грибанов)*

Зловживання процесуальним правом слід розглядати як специфічний вид правопорушення у цивільному судочинстві, за який має наставати юридична відповідальність *(А. В. Юдін)*

Зловживання правом – це юридичний парадокс *(А. В. Юдін)*

Нормативне регулювання

ЦПК України

Стаття 2. Завдання та основні засади цивільного судочинства

Частина 3. Основними засадами (принципами) цивільного судочинства є:

.....

11) неприпустимість зловживання процесуальними правами.

Нормативне регулювання

Стаття 44. Неприпустимість зловживання процесуальними правами

Частина 1. Учасники судового процесу та їхні представники **повинні добросовісно** користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

Складові принципу добросовісності у цивільному судочинстві:

1) заборона зловживання процесуальними правами; 2) вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків; 3) заборона суперечливої поведінки сторін або правило процесуального естопелю; 4) заборона чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (наприклад, введення суду в оману, використання втрачених процесуальних правомочностей тощо).

Види зловживань процесуальними правами

Виходячи з природи процесуального права, яким зловживає особа, загальноновизнаним є поділ на:

А) зловживання правом на позов (зловживання процедурою в цілому, зловживання процесом в цілому, зловживання правом на судовий захист, зловживання правом на подачу позову тощо);

Б) зловживання окремими процесуальними правами.

Заходи боротьби з процесуальними зловживаннями

До заходів боротьби із процесуальними зловживаннями найчастіше відносять:

- 1) законодавче закріплення обов'язку сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами;
- 2) відмову суду у вчиненні певних дій, зокрема відмову в задоволенні клопотань та заяв особи, відмову у прийнятті зустрічного позову тощо;
- 3) відхилення апеляційної та касаційної скарги;
- 4) залишення позову без розгляду;
- 5) відшкодування завданих збитків особою, яка вчинює зловживання процесуальними правами;
- 6) відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову;

Заходи боротьби з процесуальними зловживаннями

- 7) відмову у прийнятті доказів, поданих із порушенням встановлених законом строків;
- 8) ухвалення судового рішення на основі наявних у справі доказів;
- 9) виклик сторін для надання особистих пояснень у справі;
- 10) відшкодування судових витрат за умови необґрунтованих дій позивача в разі закриття провадження у справі та залишення позову без розгляду;
- 11) покладення на сторону, що зловживала процесуальними правами, судового збору незалежно від результатів вирішення спору;
- 12) окрема ухвала;
- 12) штраф;

Заходи боротьби з процесуальними зловживаннями

- 13) заходи адміністративної (ст. 185-3 КУпАП) та кримінальної (ст. 382 КК України) відповідальності;
- 14) дисциплінарна відповідальність адвоката та втрата статусу представника для представника – не адвоката;
- 15) скасування судового рішення у випадку, коли до участі у справі не були залучені всі заінтересовані особи;
- 16) негативні наслідки, що наступають для особи, яка не виконала свої процесуальні обов'язки, тощо.

Заходи протидії зловживанням процесуальними правами і ЄСПЛ

Заходи протидії зловживанням процесуальними правами можна розглядати через призму поняття «ефективні засоби правового захисту», що використовується у практиці ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 13 ЄКПЛ, яка закріплює право кожного, чиї права та свободи, визнані у ЄКПЛ, було порушено, на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Підхід, запропонований ЄСПЛ щодо засобів захисту права на розгляд справи в розумний строк, може бути застосований і щодо засобів захисту проти зловживання процесуальними правами в цілому.

Обов'язок суду

У ЦПК зазначається, що **суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами.**

У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені ЦПК (ч. 4 ст. 44 ЦПК).

Із цього випливає, що ЦПК виходить із *розрізнення превентивних засобів захисту та засобів захисту*, що застосовуються під час спроб зловживання процесуальними правами або коли такі зловживання вже сталися.

Протидія зловживанню

Принцип 2 Рекомендації R (84)5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя від 28 лютого 1984 року, якщо сторона починає явно необґрунтоване провадження, **суд має бути наділений повноваженнями** постановляти рішення у справі у спрощеному порядку, і, якщо це доречно, накладати на цю сторону штраф або ухвалювати рішення про відшкодування збитків, завданих іншій стороні. Коли в ході судового провадження сторона поводить себе недобросовісно і явно зловживає процедурою з очевидною метою затягти провадження, суд має бути наділений повноваженнями або невідкладно винести рішення по суті справи, або застосувати санкції, такі як накладення штрафу, відшкодування завданих збитків або позбавлення права на процесуальну дію; в особливих випадках суд має бути в змозі стягнути судові витрати з адвоката. Професійним організаціям адвокатів слід запропонувати передбачити дисциплінарні санкції у випадках, коли певний їх член зловживав правами.

Засоби захисту від зловживань

1. Попереджувальні засоби захисту, спрямовані на недопущення процесуальних зловживань.

2. Присічні засоби захисту, що покликані припинити спроби процесуальних зловживань.

1 і 2 це власне процедурні (процесуальні) засоби захисту.

3. Компенсаторні засоби, спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, що сталися.

3 мають грошовий еквівалент

Процедурні засоби захисту

Залежно від їх природи можна виокремити:

а) **засоби захисту особистого характеру**. Вони мають персоніфікований характер, це можливість постановлення окремої ухвали щодо учасників справи та їх представників, що зловживають процесуальними правами у цивільному судочинстві;

б) **власне процесуальні засоби захисту**. Це процесуальні заходи, їх специфіка пов'язана передусім із можливостями суду, застосовуючи повноваження, надані законом: а) загальні засоби процесуальної форми та б) присічні засоби реагування на зловживання процесуальними правами.

Присічні засоби захисту від процесуальних зловживань

Присічні засоби захисту щодо зловживань правом на позов та зловживань окремими процесуальними правами:

- повернення позовної заяви. Це засіб пов'язаний із одночасною подачею тотожних позовів, що міститься у п. 6 ст. ч. 4 ст. 185 ЦПК;
- закриття провадження у справі відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 255 ЦПК, якщо відсутній предмет спору;
- залишення позову без розгляду відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 257 ЦПК в окремих випадках подачі тотожного позову, що також свідчить про наявність зловживань правом на позов.

Процесуальні засоби боротьби зі зловживаннями

- відповідно до ч. 3 ст. 44 ЦПК, якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право **залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання;**
- якщо відвід заявляється повторно з підстав, розглянутих раніше, суд, який розглядає справу, **залишає таку заяву без розгляду** (ч. 5 ст. 39 ЦПК);
- якщо клопотання про витребування доказів заявлено з пропуском встановленого строку, **суд залишає його без задоволення**, крім випадку, коли особа, яка його подає, обґрунтує неможливість його подання у встановлений строк з причин, що не залежать від неї (ч. 1 ст. 84 ЦПК);
- суд **залишає без розгляду заяви та клопотання**, які без поважних причин не були заявлені в підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом (ч. 2 ст. 222 ЦПК);
- суд постановляє ухвалу про **відмову у затвердженні мирової угоди і продовжує судовий розгляд**, якщо умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб (п. 1 ч. 5 ст. 207 ЦПК) тощо.

Спеціальні процесуальні засоби боротьби зі зловживанням

Спеціальним процесуальним засобом боротьби зі зловживанням **правом на касаційне оскарження** є можливість відмовити у відкритті касаційного провадження у справі, якщо:

А) суд дійшов висновку, що касаційна скарга є необґрунтованою (п. 5 ч. 2 ст. 394 ЦПК) і Верховний Суд вже викладав в своїй постанові висновок щодо питання правильного застосування норми права, порушеного в касаційній скарзі, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення у відповідності із таким висновком;

Б) правильне застосування норми права є очевидним і не викликає розумних сумнівів щодо її застосування чи тлумачення (ч. 4 ст. 394 ЦПК України).

Компенсаторні засоби боротьби зі зловживаннями

Найбільш розповсюдженими компенсаційними засобами захисту щодо зловживань процесуальними правами по праву визнаються механізми **розподілу судових витрат між сторонами**.

Основні правила в контексті зловживань процесуальними правами такі:

1. При вирішенні питання про розподіл судових витрат **суд враховує поведінку сторони** під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо (п. 3 ч. 3 ст. 141 ЦПК);
2. У випадку **зловживання стороною чи її представником** процесуальними правами, або якщо **спір виник внаслідок неправильних дій сторони**, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору (ч. 9 ст. 141 ЦПК);
3. У разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, **внаслідок необґрунтованих дій позивача** (ч. 5 ст. 142 ЦПК).

Компенсаторні засоби боротьби зі зловживаннями

Інститут забезпечення судових витрат (ст. 135 ЦПК)

Якщо позов наділений ознаками **завідомо безпідставного чи іншими ознаками зловживання правом на звернення до суду** як захід забезпечення судових витрат суд з урахуванням конкретних обставин справи має право, за клопотанням відповідача, зобов'язати позивача внести на депозитний рахунок суду грошову суму для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має понести відповідач у зв'язку із розглядом справи (ч. 4 ст.135 ЦПК).

Невнесення у визначений судом строк зазначених коштів надає суду право за клопотанням відповідача **залишити позов без розгляду** (ч. 6 ст. 135 ЦПК). У випадку задоволення позову суд ухвалює рішення про **повернення внесеної суми позивачу**, а у випадку відмови у позові, закриття провадження у справі, залишення позову без розгляду – про **відшкодування за її рахунок витрат відповідача** повністю або частково, у порядку, передбаченому ст. ст. 141, 142 цього Кодексу (ч. 7 ст. 135 ЦПК).

Компенсаторні засоби боротьби зі зловживаннями

Спеціальні правила щодо стягнення судових витрат містяться в нормах, що регулюють розгляд справ окремого провадження та справ про відновлення втраченого судового провадження.

Судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, *відносяться на рахунок держави* (ч. 2 ст. 299 ЦПК), проте суд, установивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, *стягує із заявника всі судові витрати* (ч. 3 ст. 299 ЦПК).

Відповідно до ст. 495 ЦПК у справі про відновлення втраченого судового провадження *заявник звільняється від оплати судових витрат*. У разі подання завідомо неправдивої заяви судові витрати, понесені іншими учасниками справи, *відшкодовуються заявником у повному обсязі*, про що суд постановляє ухвалу.

Компенсаторні засоби боротьби зі зловживаннями

Природа судового штрафу (ст. 143 ЦПК - захід процесуального примусу)

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи **штраф** у випадках зловживання процесуальними правами, вчиненні дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству. У випадку повторного чи неодноразового зловживання процесуальними правами суд з урахуванням конкретних обставин справи стягує у дохід державного бюджету з відповідного учасника судового процесу або відповідної іншої особи **штраф** (ч. 2 ст. 148 ЦПК).

Відповідно до ч. 3 ст. 148 ЦПК у випадку зловживання процесуальними правами представником учасника справи суд з урахуванням конкретних обставин справи може стягнути **штраф** як з учасника справи, так і з його представника.

Компенсаторні засоби боротьби зі зловживаннями

ЦПК не передбачає можливості відшкодування шкоди, завданої безпосередньо зловживанням процесуальними правами.

Поряд з цим, ЦПК закріплює декілька *компенсаторних засобів захисту*, застосування яких хоча і не пов'язане із встановленням фактів процесуальних зловживань, однак може мати місце в тому числі і до випадків їх наявності.

Чи не єдиним механізмом відшкодування шкоди, **завданої внаслідок процесуальних дій**, що прямо закріплена в ЦПК, є можливість **відшкодування збитків внаслідок забезпечення позову**. Відповідно до ст. 159 ЦПК у випадку закриття провадження у справі або залишення позовної заяви без розгляду з інших, ніж зазначені у ч. 1 ст. 155 цього Кодексу підстав або у випадку ухвалення рішення суду (третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу) щодо повної або часткової відмови у задоволенні позову відповідач або інша особа, **чиї права або охоронювані законом інтереси порушені внаслідок вжиття заходів забезпечення позову**, має право на відшкодування збитків, заподіяних забезпеченням позову, за рахунок особи, за заявою якої такі засоби забезпечення позову вживалися.

Компенсаторні засоби боротьби зі зловживаннями

Аналогічний механізм використовується і для **відшкодування збитків, спричинених забезпеченням доказів** (ч. 8 ст. 118, ст. 159 ЦПК).

Відповідно до ч. 6 ст. 116 ЦПК особа, яка подала заяву про забезпечення доказів, *зобов'язана відшкодувати судові витрати, а також збитки, спричинені у зв'язку із забезпеченням доказів*, у разі неподання позовної заяви у строк, зазначений в ч. 5 цієї статті, а також у разі відмови у позові.

Поряд із цим, відповідно до ч. 5 ст. 116 ЦПК у разі подання заяви про забезпечення доказів до подання позовної заяви заявник повинен подати позовну заяву протягом десяти днів з дня постановлення ухвали про забезпечення доказів.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!